A betűgyári Kísérlet

Gyurkovics Virág interjúja Csernik Attilával

Konzervatívabb irodalmi körökben szinte már blaszfémiának minősülhet az a szövegrombolás, amit Csernik Attila a kollázsai, objektjei, művészkönyvei készítésekor véghezvisz. Olvashatatlanra túrja a betűket, összegyűri a szöveget, lapozhatatlanná teszi a könyveket. A sok betű és szöveg között magával a szövegértelmezéssel ugyanis egyáltalán nem foglalkozik. Miért is tenné, hiszen nem a gondolatokat akarja elmélyíteni, hanem vizuális ingereket szeretne kiváltani. Mondhatnánk, hogy ennek csupán eszköze a betű, de az igazság ezzel szemben az, hogy számára minden a betűk körül forog. Művészeti alkotásai mellett betűket visel a ruháin, azok köszönnek vissza a bútorairól, a párnáiról, a falairól, sőt a küszöbéről is. A betű tehát olyan elemi önkifejezési forma, amely Csernik egész életét átszőtte.

Csernik Attila 1941-ben született Topolyán. A főiskolát Újvidéken fejezte be, majd művészettörténetet tanult Belgrádban. A tanulmányai befejezése után, 1965-től két évig tartózkodott Montrealban és New Yorkban, ahol megismerkedett a pop-arttal, a neodadával és más neoavantgárd művészeti irányzatokkal. Az új vizuális mozgalom, aminek ott-tartózkodása idején a szemtanúja volt, alapjaiban változtatta meg művészi szemléletét, és meghatározta későbbi munkásságát. Hazatérését követően rövid ideig rajztanárként dolgozott, a katonaság után pedig Újvidékre költözött. 1969 és 2002 között a Forum Könyvkiadó grafikai szerkesztőjeként dolgozott. 1969-ben tagja lett a zentai EK (Erőt Kölcsönző) csoportnak, melyet Ács József alapított, 1973-ban pedig csatlakozott a Bosch+Bosch csoporthoz, melynek 1976-os felbomlásáig volt a tagja.

Csernik opusa kivételes a vajdasági magyar képzőművészeti színtéren, illusztrációin és vizuális megoldásain pedig generációk nőttek fel. Csernik Attila idén nyolcvanéves.

Gondolkoztam a korai munkáiról, és rájöttem, hogy nem ismerem őket. Volt Önnek figurális korszaka is?
– Persze, kiállításom is volt. Mindjárt amikor befejeztem a főiskolát, önálló tárlatom nyílt Topolyán. Abból a korszakból már nem nagyon tudnék mit mutatni, de egy egész nagytermet megtöltöttem a képeimmel. Az iskola után még abban a világban éltem. Ezt már meséltem neked biztos, de elmondom most is, hogy tulajdonképpen akkor változott meg bennem minden, amikor Amerikába utaztam. Az ő ötven–hatvan évvel ezelőtti szabadságuk nagy hatással volt rám. Száz évre visszamenőleg volt történelmük, úgyhogy nem voltak gátlásaik, elfogadtak minden frisset. Akkor tombolt kint a pop-art, az op-art. Amerika volt a modern művészetek központja. Párizs akkor már messze lemaradt tőlük. Nagy hatással volt rám a temperamentumuk, ahogyan befogadták az újat, mert azért afelé törekedtem én is – habár akkor még nem voltam kiforrva, de ez hajtott abba az irányba, hogy megszabaduljak attól a késztetéstől, hogy tükröt állítsak a természet elé. Ott nem sokat dolgoztam, de amit csináltam, az már egész más volt. Amikor hazajöttem, totál fölszabadultan kezdtem a kísérletezésbe, nem érdekelt, hogy a környezetem mit mond, hogy reagál arra, amit csinálok. Úgyhogy az én számomra az egy gyönyörű korszak volt. A pop-art abban a környezetben abszolút realista volt. A fényképet és a nyomdát kezdték használni, szóval mindent, ami nem festészet. Jártam Greenwich Village-ben, az olyan, mint a franciáknál a Montmartre. Olyan kiállításokat, képeket láttam, hogy nem igaz. Fantasztikus volt számomra az a világ.
Mégis hazahúzta a honvágy.
– Evvel a fejjel lehet, hogy nem jöttem volna haza, de nekem ez a környezet akkor nagyon hiányzott. Most is szeretem Topolyát, de ez már nem az, mint ami akkor volt. A fizetésem messze volt attól, amennyit ott keresett az ember akármilyen fizikai munkával, de engem az nem motivált. Itthon is megkerestem annyit, amennyiből megélhettem. Na,

nem tudom megmagyarázni másképp, engem húzott haza valami. Irtó örültem, amikor hazajöttem, és nem bántam meg sokáig. A kilencvenes években, amikor minden tönkrement, akkor már kezdtem enni magam, hogy minek jöttem haza, de végül is itthon jobban éreztem magam.

Nehéz volt visszailleszkedni?

– Nekem nem. Egyik napról a másikra el is felejtettem, hogy ott voltam. Olyan boldog voltam, amikor hazajöttem, hogy nem igaz. Nehezebben mentem el Topolyáról Újvidékre. Amikor megnősültem, a feleségemnek (Juhász Erzsébet író, kritikus, irodalomtörténész – a szerk. megj.) az volt a kívánsága, hogy Újvidéken éljünk. Sokáig szenvedtem, mire megszerettem, de szerencsém volt, mert egy betűgyárba kerültem: a Forumba, ahol mindenütt betűk vettek körül, nem beszélve arról, hogy a feleségem is írónő volt, írt, olvasott állandóan. Engem a betű annyira megfogott, hogy egész másként nézek a betűre meg a szövegre. Bizonyos értelemben ez egy romboló megközelítés, a szöveget is úgy próbálom széttúrni, hogy ne lehessen olvasni, hanem vizuálisan próbálja megközelíteni az ember. Először mindig olvasni akarták, amit csináltam. A feleségem az egyetemen kapta a finn folyóiratokat, és akkor azokat a szövegeket vettem alapul, hogy ne lehessen olvasni. Így kerültem a betűk világába. Élvezem a betűk vizualitását, egyiknek lírai, másiknak agresszív formája van. Én így nézem a betűket, és ezt beleépítettem a munkásságomba. Szöveget használtam már akkor is, amikor realisztikusan dolgoztam, úgyhogy nekem volt egyfajta affinitásom a szövegek iránt. Sose felejtem – persze az a pubertásnak a tombolása volt bennem, hogy mindig el vagy keseredve, meg küzdesz a világ ellen –, csináltam egy olyan képet, amin egy melankolikus alak volt, és találtam egy szöveget, ami nagyon tetszett, azt még ráírtam. Sokáig nem is tudtam, hogy ki írta, végül kiderült, hogy a Kópénak (Kopeczky László író – a szerk. megj.) a szövege. Aztán a fényképezőgépet használtam nagyon sokáig, és a fényképeket kombináltam a szöveggel. Festeni most se festek, de néha azért csinálok olyan képet is, ami színes is egy kicsit. Úgyhogy én ilyen világban élem az életemet. Körülöttem is mindenütt szöveg van, a falon, a padlón, úgy érzem jól magam, ha olyan környezetet tudok magamnak kialakítani, amiben sok a betű. Sokáig hatott rám az, hogy piszkáltak: „ez

semmi, amit te csinálsz". A Forumban a nyomdászok elneveztek Kísérletnek. Mert mikor alá kellett írni a címet, ha leközölték a munkámat, én mindig azt a címet adtam, hogy *Kísérlet*. Úgy is hívtak, hogy jött a Kísérlet. Voltak olvasható szövegek ilyen nagy táblákon, amiken minden betű külön volt, és akkor kértem, hogy azokat turkálják össze. Azt nyomattam le velük egy-két sörért. Mindig kérdezték, hogy „minek kell az neked". Sok problémám volt velük, de végig kitartottam a szövegek mellett.

Számokat nem használ?

– Nem szeretem a számokat, a matematikai dolgokat. Távol állnak tőlem.

Úgy tudom, nemcsak a nyomdászok, hanem a szerkesztőség is nehezen fogadta el az alkotásait.

– A munkahelyemen nem fogadták el. Ha írt valaki egy hírt, azt többre becsülték, mint amikor én megcsináltam egy plakátot. Rossz szájízzel emlékszem vissza, mennyivel több mindent megtehettem volna. Amikor dogoztam, nemcsak azt néztem, hogy fizikailag megcsináljam azt a munkát, hanem hogy vizuálisan is mondjak valamit. A plakát dísze lehet a városnak, meg szép dolgokat is csináltam, csak nem becsülték semmire. Az én munkám mindig az utolsó volt a munkahelyemen, főleg a *Képes Ifi*ben. Voltak ilyen vaskalapos főnökök, azok aztán sokat bíráltak. Minden héten, amikor megjelent az újság, elemeztük. Én voltam az első. Behívott a főnök, és akkor elővette az újságot, hogy „ezt miért így, miért nem amúgy". Mindig mondtam, János (Kovács János a *Képes Ifjúság* akkori főszerkesztő-helyettese – a szerk. megj.), ez relatív, nekem ez tetszik, neked az. Én sem ítéllek el, te is hagyjad, hogy csináljam a dolgomat. Nem lehetett. Később átkerültem a *Magyar Szó*ba, az se volt egy rózsakert, de amikor beraktak a *Jó Pajtás*ba meg a *Mézeskalács*ba, azt élveztem, imádtam.

A Mézeskalács*ban illusztrátorként dolgozott, emellett gyermekkönyveket is illusztrált. Azt a fajta alkalmazott művészetet hogyan egyeztette össze a saját művészetével?*

– Nem tudom megmagyarázni. Ezt csináltam, de azt is szerettem. Mikor még nem voltak gyerekeim, akkor is nagyon szerettem a gyerekeket meg a velük való foglalkozást, úgyhogy nagyon boldog voltam, hogy felvettek a rajztanári szakra. Nekem sokat jelentett, hogy elvégeztem. Olyan

aranyosak voltak a gyerekek, olyan szépen dolgoztak, hogy én akkor megbénultam, nem tudtam a saját munkámat csinálni, abbahagytam a képzőművészeti tevékenységemet. Most is imádom a gyerekrajzokat. Amikor gyerekünk lett, akkor kezdtem a gyerekvilággal megismerkedni és a gyerekeknek dolgozni.

Amikor könyvillusztrációt készít, elolvassa a könyvet, és az alapján inspirálódik?

– Igen, de tudod, az úgy megy nálam, hogy amikor elolvasom a könyvet, akkor nagyon köt a szöveg, azt nem tudom mindjárt elkezdeni. Néha, ha volt időm, akkor hetekig húztam, gondolkodtam. De amikor elkezdek dolgozni, akkor félreteszem. Nem érdekel, hogy kalapban volt-e, nem ragaszkodom többet ahhoz, ahogy a szerző írja, hanem ahogy elképzelem az alapján, amire emlékszem, és szabadon rajzolom.

Az illusztrációin nagyon intenzívek a színek, és közben mégis finomak az átmenetek. Hogy sikerül ezeket az árnyalatokat zsírszínessel elérni?

– Kikaparom. Van egy éles, hegyes kaparóm, megmutatom, éppen itt van. Zsírkrétával lekenem a felületet, és ezzel kikapargatom. Most már nem csinálom, mert nem látok, de irtó szerettem zsírkrétával dolgozni, olyan finom árnyalatokat lehet vele elérni. Ha jobban rányomod, akkor intenzívebb, fehérrel meg lehet világosítani. Egyszer kiállításom is volt a gyerekrajzokból Újvidéken. Azok még nem illusztrációk voltak, akkoriban főleg a gyerekeimnek rajzoltam. A megnyitóra csak gyerekek jöttek el, és megvendégeltem őket. Irtó stramm volt. Egyébként ritkán állítok ki, nem vagyok a kiállítások híve. A vizuális munkák a modernebb közvetítő eszközök által közelebb tudnak kerülni a közönséghez, mint ha csinálsz egy kiállítást, amire elmegy 20–30 ember. Egy újságban vagy a tévében megnézik sokan, úgyhogy én főleg erre törekedtem, amikor volt rá alkalom. Szerencsém is volt ilyen téren, amikor az újságnál dolgoztam.

Visszatérve a szerkesztőségi munkájára, hogyan tudott mégis erős maradni, tovább dolgozni a saját elképzelései szerint a sok elutasítás ellenére?

– Sokat szenvedtem emiatt. Talán azért is volt olyan nehéz, mert Amerikában olyan helyre kerültem, ahol sok mindent megtapasztaltam. Montrealban egy ismerősöm bevezetett a legnagyobb újságokhoz, láttam, hogyan dolgoznak, és próbáltam abból valamit megvalósítani itt,

de a titkárnő megmagyarázta, hogy hülyeség, amit mondok, úgyhogy nem lett belőle semmi. Nemcsak az újságot csináltam, hanem az mellett megszerveztem az Ifjúsági Tárlatot, egy biennálét, képzőművészeti díjat alapítottam, és rovatot is vezettem a *Képes Ifi*ben. Az olyan nagy stósz volt, hogy még most is emlegetik Magyarországon. Mi akkoriban előttük jártunk tíz évvel, mert a Kádár-rendszer miatt le voltak zárva. A *Képes Ifi* volt az egyetlen újság, ami innen magyar nyelven átjuthatott hozzájuk. Most nem mondom meg a példányszámot, de 1000 biztos ment, és szétkapkodták, mint a cukrot. Hihetetlen, hogy milyen ázsiónk volt, annyira újak voltunk a számukra. Én akkoriban a nyugati folyóiratok közül azt vettem meg, amit akartam. A Forumban volt lapterjesztő osztály, lementél, megmondtad, mit akarsz, francia vagy angol művészeti lapokat, egy hónap múlva ott volt. Nekik ilyen lehetőségük nem volt, nagyon szegények voltak, de azért voltak ott is nagyon friss alakok. Például Beke Laci, nála is jártunk, megbeszéltük vele, hogy találkozunk itt meg itt, és megjelent egy táskával, de nézelődött, hogy jön-e valaki utána az utcán. Bementünk egy vendéglőbe, beültünk a sarokba, ahol nem volt senki, és akkor a táskájából vette elő a dolgokat mutogatni, hogy miket csinálnak, de mondom, állandóan nézegette, hogy nem súgja-e be valaki. Borzasztó volt ezt látni. Beke is olyan szakember volt, hogy kalapot emeltem előtte. Megbeszéltem vele, hogy ír a *Képes Ifi*be képzőművészeti szövegeket. Írt is, de nem engedték leközölni. Elvittem a Sympóba, hátha majd a Tolnai (Tolnai Ottó, az *Új Symposion* akkori főszerkesztője – a szerk. megj.), de nem közölte ő sem. Visszaküldtem a szöveget Bekének, mondtam neki, ne haragudj, én szégyellem. Na, ilyenek voltak az avantgárddal kapcsolatos világnézetű emberek, hogy nem engedtek még ilyen alakokat se leközölni. Mentünk mi Zágrábba meg Ljubljanába is. Ott is finom világ volt, csak meg kellett találni az embereket.

Volt partnere, aki hasonlóan gondolkodott, mint Ön?

– Eleinte nem volt, csak később, amikor a boschosokkal összekerültem. Meg persze a feleségem, aki mindig fogékony volt az új dolgok iránt, a partnerem, a támaszom volt, sok mindenben tanácsot adott, és elfogadta, amit csinálok. Amikor kapcsolatba kerültem Szombathy Bálinttal meg Slavko Matkovićtyal, Szabadkán akkoriban még szakmai körökben sem

adtak nekik teret, Szilágyi (Szilágyi Gábor, a Képzőművészeti Találkozó akkori igazgatója – a szerk. megj.) nem engedte, hogy kiállítsanak. Én mellékjük álltam, a feleségem is írt róluk. Aztán olyan jó kapcsolatunk lett, hogy bekerültem a csapatba, meg a Ladik Kati is. Akkor már könnyebb volt.

Érdekes, pedig Szabadkán szeretnek valamiféle avantgárd hagyományt tulajdonítani a városnak. Akkor ez nem igaz?

– Szabadkán ők voltak az avantgárd, a boschosok. Előtte nem volt semmi. Voltak jó festők, volt képzőművészeti élet, csak az avantgárdnak nem volt táptalaja Szabadkán. Az Bálintékkal kezdődött.

A felesége nem volt féltékeny Ladik Katalinra?

– A feleségem mindig segített. Értelmiségi volt, tudod, lehetett vele olyan dolgokról beszélgetni, amik engem is érdekeltek, ha volt valami, akkor mindig megtárgyaltuk. Kassákot is ő mutatta meg nekem, tőle kaptam az önéletrajzi könyvét. Összecsináltam magam, amikor elolvastam, irtó szeretem Kassákot. Szerintem még most se tudják, hogy mekkora volt, nem kapja meg azt a tiszteletet, amit megérdemelne.

Azért ezek a meztelen képek, amiket Ladikkal csinált, elég progresszívek voltak.

– Az is véletlen volt, hogy azt megcsináltuk. Valahol egy társaságban voltam Katival – ez a müncheni olimpia előtt volt –, és mondja nekem, hogy őt meghívták Münchenbe, tartson valami irodalmi dzsemborit, de nem tudja, mit csináljon. Mondom, Kati, megmondom én, olyat csinálsz, amire felkapják a fejüket. És akkor meg is beszéltük, hogy bejön a Forumba. Volt a *Képes Ifi*nek egy üres szobája, oda bementünk, és eljött még a *Magyar Szó*ból a fényképész, az Ifjú Gabi. És mondom a Katinak, hogy a bőrödre rakok betűket, lefényképezzük, ha akarod, elküldöd. Most már vannak lemosható festékek, akkor nem létezett ilyen – legalábbis én nem tudtam róla. Tudod, azt a nyomdafestéket kutya nehéz lemosni, fél óráig tart egy betűt. Persze először szégyenlősködött a Kati, de a végén levetkőzött. Hogy hogy mosakodott le, azt nem tudom. Az Ifjú Gabi különben jó szivar volt nagyon, de irtó gazember fotós, és a vasárnapi *Magyar Szó*ba beletett egy képet, ahogy én rakom a Katira a betűket, a Kati meg meztelen. Szegény feleségem állapotos volt. Engem nem vádolt, csak én gondoltam bele aztán, hogy minek kellett ezt belerakni az újság-

ba, nem eshetett jól neki. Az öcsém meg küldött nekem egy lapot, amire azt írta: Csernik Attila Ladik- és csónakfestő. Képzelem, anyám mit gondolt rólam, amikor meglátta. Később el is feledkeztem róla, de egy-másfél év múlva valaki kért erről fényképet, és akkor a Gabi ideadta az egész filmet, így maradt meg. Tudod, milyen kiállítást csinált az Ifjú Gabi? Az is az Ifjúsági Tribünön volt. Hat órára összejött a nép, eloltottuk a villanyt, és ő a sötétben hívta elő a fényképeket. Nem tudom, tudod-e, hogy csinálják a fényképeket klasszikusan. Beleteszik a hívóba, majd fixálják. Na, ő rávetítette a papírra a képeket, amiket kiállított, és akkor ott, abban a sötétben lekente hívóval, és szép lassan megjelentek a képek. Na, most hogyha nem fixálod le, és felgyújtod a villanyt, akkor az mind eltűnik, és ez így is történt. Volt ott 15–20 nagyobb fénykép, ezt mind megcsinálta, előhívta, és akkor felgyújtottuk a villanyt, egy pillanat, és kész. Azt én szerveztem, úgy örültem neki. Nem tudtam, hogy mire készül, csak kértem, hogy csináljon egy jó kiállítást, de olyat, ami nem szokványos. Na, ezt csinálta. Nagy volt. Eltűntek a képek. Nemsokára meg is halt fiatalon.
És annak a vetítésnek mi a története?
– Az a fénykép? Az a kisfiam (Csernik Előd műszaki szerkesztő – a szerk. megj.). Ez az a sorozat, amikor a betűt a testre vetítettem. Most nem mondom meg, hogy a Kati volt-e az első, akire vetítettem, vagy én. Ez később volt már, itt két-három éves a kölök. Akkor már volt vetítőm, és kísérleteztem a gyerekekkel meg a feleségemmel. A diapozitívot beletetted a vetítőbe, és akkor azt kivetítette a falra. Sok munkám készült ilyen technikával. Jó ezekre visszaemlékezni, de nem szeretek beszélni a képekről. Minden héten tartok foglalkozást a nyugdíjasoknak, van egy csoportom, ami azért is jó, mert ezzel lett közönsége a kiállításoknak Topolyán. Azelőtt nem volt. Mindig mondom nekik, hogy ne beszéljetek a képről, ne kérdezd, hogy mit ábrázol, létesíts vele kapcsolatot. Ha van benned valamilyen affinitás, akkor tudsz vele kapcsolatot teremteni. Ha nincs, akkor hiába mondom neked, hogy mit ábrázol. Mondom nekik, hogy amikor a madár fütyül, azt is megkérdezed, mit fütyül? Van egy magyar író, így valahogy mondja: „akinek szép a lelkében az ének, az hallja a mások énekét is szépnek". Nekem ez nagyon a szívemhez nőtt. És nem csak a zenéhez, de a képzőművészethez is kell, hogy bizonyos hallásod legyen.

A művészeti nevelésről mit gondol, hogyan lehet jól csinálni?
– Hogy hogyan lehet jól csinálni, azt nem tudom, de én mindig azt hittem, hogy jól csináltam. Hivatásomnak éltem meg azt, hogy gyerekeket tanítottam. Nem hencegésből mondom, de Topolyán előttem nem volt rajztanár, én voltam az első, és kineveltem több rajztanárt, egy művészettörténészt, és többen is rajzból érettségiztek. Úgy érzem, adtam nekik valamit. Az újságnál is mindig azt hittem, hogy azzal formálom az ízlésüket, ahogy megszerkesztem a lapot, hogy az mind hat rájuk. Közben rájön az ember, hogy ez hurráoptimizmus. Akik fogékonyak voltak rá, azok észrevették, hogy ez jó, szép vagy új. De ahogy én elképzeltem, hogyan lehetne hatni, azt nem tudtam megvalósítani. Az ifjúsági művésztelepen, amit a *Képes Ifi* olvasóinak alapítottunk, mindig azt próbáltam elültetni a fiatalokban, hogy ne azt csinálják, amit mindenki más, hanem próbáljanak új utakat keresni. Ehhez kitartónak kell lenni, mert nem könnyű végigcsinálni. Te is tudod, milyen nehéz elindulni, meg mennyi ellenállásba ütközik az ember menet közben. Érdekes, ezt én is sokszor próbáltam magamnak megfogalmazni, de nehéz elmesélni, hogy mi volna az ideális. Nincs ideális.
Mit gondol, ha valaki művészeti pályára lép, mi kell ahhoz, hogy más irányba haladjon, mint amerre az iskolában irányították?
– Az utat törni mindig nehéz, akár a hóban mész, akár a mezőn a búza között. Aki elöl megy, annak a legnehezebb. Aki utána jön, annak már könnyebb. Nekem nagyon nehéz volt. Aztán megszoktam, vagyis inkább megedződtem, nem lehet megszokni, hogy állandóan opponálnod kell. Nem volt nekem abból semmi hasznom, inkább káromra volt, hogy nem azt csináltam, ami eladható.
Nem fásítja el az embert, ha folyton ilyen falakba ütközik?
– Engem nem fásított el, habár sokat szenvedtem. Azt is meg kell említenem ennek a kérdésnek a kapcsán, hogy a Zentai Művésztelepen azért sosem néztek hülyének. Elfogadták, amit csinálok, még meg is becsültek. Topolyán ezt nem lehetett csinálni a művésztelepen, olyan bumburnyákok vezették, hogy nem igaz. Zentára a 90-es években meghívták Bálintot, Slavkót, engem meg Katit is, csak ő nem jött el. Akkor ment a mail art, kértük, hogy vegyenek nekünk borítékokat, bélyegeket. Min-

dent vettek – a Zentai Művésztelep olyan hely volt, ahol dolgozhattunk. Most is szeretem.

Elnézegettem a kompozícióit. Érdekes, hogy milyen változatosan éri el a harmóniát attól függően, hogy két- vagy háromdimenziós munkát készít.

– Az nem az én munkám, hanem a lányomé (Csernik Emese képzőművész, grafikus, performer – a szerk. megj.). Ő is erre az útra lépett, hiába akartam róla lebeszélni. Szegénykémnek szerencsétlen volt a sorsa, 29 éves korában meghalt. Nagyon szép dolgokat csinált, engem is támogatott. Egy síkon mozogtunk. Művészeti középiskolába ment, az egyetemen pedig Bogdanka Poznanović tanította. Ő is egy fiatal szellemiség volt, friss dolgokat csinált. A kislányomat nagyon tehetségesnek tartotta, és mindig mondta neki, hogy „ne gyere ide, hagyd ezt a sok hülyeséget, ne tanuld meg", de hiába.

Azt gondolná az ember, hogy az egyetem kihozza a diákból a legjobbat. Mi lehet rossz hatással az iskolában?

– Bogdankát is kínozták, tudod, ő volt a fekete bárány az egyetemi tanárok között. Mindenki más a klasszikus, realisztikus művészetet akarta a gyerekekbe táplálni. Ő volt az egyetlen, aki úgy gondolkodott, mint mi. Az iskolai dolgokat muszáj volt megcsinálni, és ettől a kislányom is szenvedett. Igaza volt Bogdankának, hogy fölösleges, később úgysem fogod azt csinálni. Nagyon aranyos asszony volt. Minden kiállításon ott volt az Ifjúsági Tribünön, amit Salgó Judittal szerveztünk. A fiatalokat istápolta, és próbálta erre az útra terelni őket. Nagyon pozitív alak volt Újvidéken. Szabadkán nem is tudnék ilyen személyt mondani.

Milyen a jó kompozíció? Mindegyik alkotása más. Vannak az éles kontrasztok – a fekete-fehér, a sűrű és a ritkábban kidolgozott részek –, és mindeközben megnyilvánul az aranymetszés szabálya is, de valahogy spontánabbul.

– Én ezen nem gondolkodom, amikor csinálom. Ez ugyanolyan, mint amit az illusztrációról meséltem. Meg kell szabadulni a szövegtől, hogy ne gondoljak arra, hogy ez most kalapban ment, vagy sánta volt, nem érdekes. Mikor megszabadultam a szövegtől, akkor tudtam csinálni, úgy, ahogy az bennem megmaradt. Amikor a gyerekek elkezdtek nőni, akkor kezdtem nekik színesben rajzolni, mert a gyerekeké egy színes, csodálatos világ. Emígy imádom a fekete-fehéret, szinte nem is használtam

mást. A kompozíción meg abszolút nem gondolkozom. Tudok sok mindent a szabályokról, hogy mit hogyan kellene. Fiatal koromban jártam fotótanfolyamra, irtó okos bácsi volt, aki vezette, ő magyarázta meg, hogy ha tájképet fényképezel, az egyik feléről zárd le egy fával vagy emberrel, hogy a tekinteted ne kóvályogjon el, a mondanivalót ne a közepére tedd, meg ne kicsibe, hanem próbáld nagyba. Ilyeneket tanított, és ezek bennem megmaradtak, nem az egyetemen hallottam, ott nem is beszéltek ilyesmiről, hogy kompozíció. De én ezt nem tartom fontosnak, nem figyelek rá, amikor dolgozom. Van, mikor úgy érzem, hogy itt még hiányzik egy felület, ami ellensúlyozza azt a másikat, de én azt vallom a képzőművészetben is – meg a művészetekben egyáltalán –, hogy nincs szabály. Az a szabály, hogy nincs szabály. Ha jól csinálod, azt érzi az ember. Nem kell felállítani egy formulát, és azt gyömöszölni.

Az érzéseit ugyanakkor beleviszi a képeibe – nyilván hatással van Önre, ahogyan érzi magát. Olvastam, hogy például a 90-es években is reflektált a háborús eseményekre.

– Akkor évekig csak azt firkáltam, hogy Szarajevó, Goražde meg ilyeneket. Csináltam egy trikót Szarajevó felirattal. Tokajban mertem hordani, aztán amikor elmentünk Szarajevóba, akkor már nem volt mindegy felvenni. Nagyon hatott rám az a háború. Én a világháború után nőttem fel, de a gyerekkorom szép volt, a 90-es évek viszont nagyon meggyötörtek. Akkor csináltam ezeket az összegyűrt képeket, szétroncsoltam a szöveget, hogy ne lehessen olvasni. Szarajevóban láttam, volt egy tízemeletes ház, itt ki van égve egy lakás, ott ki van égve egy lakás. Egy szarajevói szerb asszony vezetett körbe minket, és elmesélte, hogy azokban muzulmánok laktak, ezért a szerbek kilövöldözték a lakásokat. Muzulmán településeket, egész falvakat kifüstöltek. Goražde meg teherautóval vitték a szerbek a muzulmánokat. Piszkos dolgokat csináltak. Ez a szerb asszony mondta, hogy vesz burekot, reggelizzünk meg. Bementünk a burekoshoz, persze muzulmán volt, alig akarták kiszolgálni. Látják, mondta, annyira gyűlölnek bennünket. Szegénykém, azt hitte, hogy azok a hibásak, akik gyűlölik, közben ők azért gyűlölték, mert a szerbek csinálták ezeket a borzasztó gazemberségeket. Csúnya volt még utána is ezt látni, hogy az egész falu ki volt égve, ablak, ajtó, minden ház kormos, sehol egy lélek.

Nagy hatással volt rám, évekig szinte csak Boszniával foglalkoztam, ott volt a legnagyobb disznóság. Nagyon sok munkám van, ami Szarajevóval meg a háborúval kapcsolatos. Úgy éreztem, hogy ha ezt írom állandóan, meg a nyomdában is szedegetem össze, megsemmisítem, meg intervenciókat csinálok belőle, akkor könnyebb. Kiírtam magamból.

Az alkotásaiban mi volt még ilyen visszatérő motívum?

– A gyerekek. Olyan széppé tették az életemet a gyerekmunkák, hogy az nem igaz. Ezekbe úgy bele tudtam feledkezni annak idején. Most is szívesen csinálom, de tudod, ahhoz, hogy ilyen finom dolgokat csinálj, erős szem kell. Próbáltam fölszerelkezni szerszámokkal, van nagyítóm, lámpám, de nem megy. Az ollóval még egyenesen vágok, úgyhogy az utóbbi időben, ha gyerekeknek csinálok valamit, akkor kollázst készítek.

Hogyan éli meg az elmúlást?

– Belenyugodtam abba, hogy elmúlik az ember. Nekem szerencsém van – vagy ki tudja, hogy szerencse-e az, ha ilyen kort megél az ember. Voltak is ilyen példák előttem, az öregek a családban, nagytata, nagymama is nyolcvanéves volt, azt mondta, hogy kész, ő nem akar orvoshoz menni, nem érdekli, ha meg kell halni. Szóval el kell fogadnia az embernek. Ebben a korban már könnyű, fiatal koromban én is úgy féltem mindentől, hogy ne mondjam. Sokat gondolkodom rajta. Meg tudod, én most itt tulajdonképpen egyedül élek, mert az élettársamnak van egy másfél szobás lakása, és könnyebb volna, ha együtt élnék vele, de akkor nem tudnám azt csinálni, amit így tudok. Itt a műtermem, ha éjjel nem tudok aludni, kijövök, dolgozom. Azért sokat imádkozom, hogy ne legyek terhére senkinek. Az volna az ideális, hogy az ember, amikor el kell menni, ne legyen terhére senkinek, de hát, sajnos, kevés embernek adatik ez meg. Tizenegy gyereket szült az anyám, meg ott voltak nálunk a nagytaták, nagymamák, anyám ápolta ki őket, láttam az öregséget, láttam, hogy élték meg, csak akkor nem tudtam megérteni. Most már tudom, hogy miért csinálta ezt így, vagy azt úgy. Persze ez is meghatározza az embert, hogy milyen környezetben nő fel.

És van, amit másként csinálna?

– Hát igen, azt hiszed, hogy az ember másként gondolkodik öreg fejjel, mint ahogy fiatalon csinálta. Nem csinálnék semmit másképp. Jó

az öregség, meg a nyugdíjas kor is jó. Élvezem, mert úgy érzem, hogy érett vagyok, így kellett volna reagálnom sok mindenre fiatalabban is. Jut időm mindenre, amit szeretek. Amikor munkaviszonyban voltam, hajtottam, mint a ló. Még az iskolában, ahol nagyon szerettem tanítani, ott is megvolt, hogy 7 órakor ott kell lenned, és 1 óráig tartod az órát. Na, most már nincs ilyen akadályom. Ha ahhoz van kedvem, alszom, ha ahhoz van kedvem, dolgozom, és nem zavarok senkit. De nem jó egyedül. Ezt nem kívánom senkinek.